

США ТА КРАЇНИ СХОДУ

УДК 94:327(73:5–011)

<http://doi.org/10.17721/2521-1706.2018.06.60-72>

Вадим Данилець,
аспірант,

Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», м. Київ

БЛИЗЬКОСХІДНА ПОЛІТИКА США В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ СИСТЕМИ НАФТОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАПРИКІНЦІ 1950-х – 1960-ті рр.

***Анотація.** В статті зроблено спробу проаналізувати американську стратегію збереження status-quo у світовій системі енергозабезпечення, та розкрити основні причини руйнації цієї системи. На даному етапі простежується різке зростання взаємозалежності політики й енергетики та їх об'єднання. Тому один з головних посилів статті – теза про те, що в центрі близькосхідного зовнішньополітичного курсу США знаходилась нафта і питання, пов'язані з нею. З'ясовано, що головними складовими стратегії США було збереження доступу до нафтових ресурсів Близького Сходу та зміцнення тут своїх позицій, що обумовлювалось фактором міжсистемного протистояння. Визначено доктринальні засади американської нафтової стратегії в регіоні. Розглянуто еволюцію політичних процесів на Близькому Сході, що призвели до руйнації основ світової системи енергозабезпечення.*

Показано, як динамічні зміни в міжнародній політиці і світовій економіці вплинули на трансформацію американської політики на Близькому Сході з елементами балансування між країнами регіону, для яких нафта і енергетика в цілому перетворилися на провідний фактор зовнішньої політики.

Важливе місце у статті відводиться діяльності американських нафтових компаній, їх економічним зв'язкам із урядами країн Близького Сходу, що стало предметом політичного протистояння між цими країнами та США

На основі наведених фактів встановлено, що політика США з підтримки status-quo на Близькому Сході фактично припинилась з початком 1970-х рр. Натомість не було вироблено чіткого, довгострокового зовнішньополітичного курсу, який би забезпечував інтереси США і їх союзників в галузі економіки і енергетики.

***Ключові слова:** США, Близький Схід, зовнішньополітична стратегія, енергетика, нафта.*

Одним з фундаментальних критеріїв за яким можна визначати зміну історичних епох є зміна провідного джерела енергії і пов'язаних з ним суспільних і політичних процесів. Остання за часом енергетична революція, що розпочала її сучасний етап відбулась у 1950 – 1960-х рр. ХХ ст., коли нафта прийшла на зміну вугіллю, перетворившись на дешеве паливо. Окрім стрімкого розвитку науки і техніки, дана подія в корені трансформувала міжнародні відносини, оскільки на відміну від вугілля, яке має широке розповсюдження, природні запаси нафти та газу розташовувались досить нерівномірно, концентруючись переважно на Близькому Сході. Ця обставина набувала політичного значення, враховуючи, що зміни відбувались одночасно з утвердженням американського лідерства, міжсистемним протистоянням і процесами деколонізації. Нафта та її поклади ставали точкою, де перетинались політичні та економічні інтереси провідних світових держав та країн регіону, утворюючи складний міжнародно-політичний механізм.

Величезні поклади нафти, що були відкриті в країнах Близького Сходу забезпечили Західну Європу дешевою енергією – необхідною передумовою стрімкого післявоєнного економічного розвитку, який однак був загальмований енергетичною кризою 1973 р. Внаслідок перманентної напруженості на Близькому Сході енергетичні кризи мали місце і в 1950-х та 1960-х рр., але їх наслідки були мінімізовані переважно завдяки активній зовнішньополітичній діяльності США, яка була частиною стратегії Вашингтона з підтримки стабільності світової системи нафтозабезпечення (ССН). Пройшовши через низку енергетичних криз, країни Заходу вирішували свої енергетичні проблеми протягом кількох десятиліть ХХ ст. і у 1970-х – 1980-х рр. побудували нову систему нафтозабезпечення, яка з певними змінами функціонує й у наш час.

Україна й досі не сформувала свій власний *modus vivendi* з країнами-виробниками і експортерами енергоресурсів. Тому важливо враховувати досвід західних країн та міжнародних нафтових компаній у відносинах з країнами-виробниками Близького Сходу, який і сьогодні залишається одним з найбільш напружених і конфліктогенних регіонів в світі.

Вирішуючи питання енергобезпеки, країни Західної Європи та Японія, повинні були виробляти формулу взаємодії з американською зовнішньополітичною стратегією. Адже, витіснивши Францію і частково Британію з Близького Сходу, США через свої корпорації отримали контроль над нафтовими ресурсами регіону, що дозволяло контролювати практично усю ССН.

Метою даної статті є дослідження американської зовнішньополітичної стратегії на Близькому Сході, через призму подій і фактів, що передували енергетичній кризі 1973 р. і які в сукупності призвели до ліквідації, контрольованої Сполученими Штатами, післявоєнної ССН.

Окремі аспекти даної тематики висвітлені в роботах Д. Єрґіна [4], Е. Лорана [8], М. Коена [9], В. Румянцева [1], Н. Скороходової [2], Ф. Енгдаля та інших. Однак подолати деяку фрагментарність в дослідженні і, таким чином, виявити тяглість та зміни зовнішньополітичного курсу США в контексті енергетичних проблем стало можливим завдяки аналізу дипломатичних [19; 20; 21], аналітико-статистичних документів [17; 18], а також матеріалів конгресу США [15; 16], більшість з яких стали доступними в наш час.

Після Другої світової війни Сполучені Штати розпочали активне проникнення на Близький Схід, усвідомлюючи стратегічну важливість цього регіону. Американській капітал почав витісняти британський і французький нафтовий бізнес, що вів тут діяльність з початку ХХ століття. В результаті суперництва нафтових корпорацій, у 1954 р., було створено Іранський нафтовий консорціум (ІНК) де домінуючі позиції зайняв американський капітал. До складу ІНК увійшло 5 американських компаній: «Gulf», «Socony Vacuum», «Standard Oil of California», «Standard Oil of New Jersey», «Техасо» і дві європейські: британська «British petroleum» та британсько-нідерландська корпорація «Royal Dutch Shell» [1, с. 101].

Ці сім крупних нафтових компаній (картель «сім сестер») забезпечили «переключення» країн Західної Європи і Японії на дешеву близькосхідну нафту, що стало поштовхом до економічного процвітання цих країн у 1950-х – 1960-х рр. Дешевизна нафти з Близького Сходу обумовлювалась низькою собівартістю видобутку в регіоні. Якщо добуток 1 бареля в Мексиканській затоці становив \$ 0,45, то в Саудівській Аравії – \$ 0,19, а у Бахреїні всього \$ 0.1 [2, с. 42].

Близькосхідна нафта була важливою для США, перш за все, у стратегічному плані. До 1948 р. вони були нетто-експортером нафти, забезпечуючи її поставки союзникам у Європі під час післявоєнної енергетичної кризи і деякий час після неї. Однак це створювало тиск на нафтову індустрію США, економіка яких після війни стрімко зростала і потребувала великої кількості енергоресурсів. Саме близькосхідна нафта повинна була розвантажити американську нафтову індустрію та диверсифікувати ринок нафтопродуктів.

Діяльність картелю «семи сетер» на початку 1950-х рр. спричинила справжній нафтовий бум на Близькому Сході, що характеризувався стрімким процесом будівництва нових свердловин за мінімальних капіталовкладень. Індустріально розвинуті країни, були забезпечені дешевою вуглеводневою сировиною, що сприяло їх економічному процвітання.

Отже, наприкінці 1940-х рр. у світі встановився новий нафтовий порядок, що в науковій літературі дістав назву «епоха картелю семи сетер» або ж «епоха дешевої нафти», гарантом якої були саме 7 західних корпорацій. Цей порядок тримався на двох основах. Однією з них були великі нафтові угоди сорокових років, які встановили чіткі правила у відносинах між компаніями, що працювали на Близькому Сході. Друга основа складалася з концесійних і контрактних відносин між компаніями і урядами країн-виробників на базі досягнутих угод про розподіл прибутку за принципом п'ятдесят на п'ятдесят [4, с. 525]. Однак, підтримувані своїми урядами, нафтові корпорації отримували суттєво більші прибутки, оскільки вони контролювали усю переробку і збут нафти. Близькосхідна нафта продавалась споживачам за світовими цінами (що рівнялись зазвичай на ціни в США), а 50-відсотковий податок вираховувався з довідкової ціни на терміналах Близького Сходу. Суттєва різниця між собівартістю і ринковою ціною надавала американським нафтовим компаніям можливість отримувати величезні прибутки. Цілком очевидно, що нафтові корпорації разом з урядом США дотримувались стратегії, спрямованої на стабільне функціонування такої системи нафтозабезпечення.

Одним з елементів цієї стратегії було збереження есклузивного доступу до нафтових ресурсів Близького Сходу, й зміцнення своїх політичних позицій в умовах «холодної війни». Від поставок близькосхідної нафти залежали європейські союзники США і, отже, обороноздатність НАТО. Союзники прагнули завадити СРСР ствердитися в регіоні після завершення колоніального правління Великої Британії та Франції [3]. Отже, головними передумовами збереження стабільності світового нафтового порядку було протистояння з СРСР і підтримка миру між країнами Близького Сходу.

Іншим елементом стратегії стабільності ССН була програма нафтової політики США на Близькому Сході, розроблена за адміністрації Д. Айзенгауера. Суть її зводилась до того, щоб країни регіону залежали від західних країн більше, аніж Захід залежав від постачання близькосхідної нафти. Реалізація цього плану передбачала підтримання техніко-економічної відсталості в країнах Близького Сходу, стримування створення в них нафтопереробної промисловості. Для цього, зокрема, потрібно було перешкоджати появі інженерів й техніків з СРСР та інших країн соцтабору або Третього світу в державах Перської затоки [14].

Складові американської нафтової стратегії чітко демонстрували взаємозалежність політичних і економічних інтересів США на Близькому Сході, показували, як нафта і політика поєднувались в одне ціле. З метою досягнення

стратегічних цілей, що обумовлювались, як політичними, так і економічними складовими, Сполученими Штатами було вироблено дві взаємопов'язані доктрини.

Перша передбачала пошук і заохочення союзників в регіоні [3].

Одним з перших надійних союзників США в регіоні став Іран. Відразу після війни СРСР затримував вивід військ з Північного Ірану, оскільки мав серйозні плани щодо північноіранських нафтових родовищ [6]. Стурбований вимогами СРСР створити радянсько-іранську нафтову компанію, а також безпосередньою близькістю до нього Іран звернувся за допомогою до США, які відповіли підтримкою, встановивши у 1953 р. авторитарний режим шаха М. Пахлаві. Інша відповідь – доктрина Трумена, яка, зокрема, мала на меті стримувати радянську експансію на Близький Схід [3]. Розвиваючи успіх політики стримування СРСР і пошуку союзників на Близькому Сході, у 1955 р. США ініціювали створення Багдадського пакту, куди увійшли Велика Британія, Ірак, Іран, Пакистан, Туреччина. Планувалося, що інші представники арабського Близького Сходу також поступово приєднаються до пакту [7; 11].

Стратегія пошуку і заохочення союзників на Близькому Сході простежувалась в доктрині Айзенгауера, 1957 року. Згідно з нею, США могли надати економічну і військову допомогу будь-якій близькосхідній країні, яка б її запросила з метою захисту «від збройної агресії з боку будь-якої країни, що контролюється міжнародним комунізмом» [24].

Друга доктрина, що мала на меті забезпечити економічні і політичні інтереси США в близькосхідному регіоні полягала в просуванні миру та стабільності.

Вважалося, що хаос і нестабільність в регіоні дозволять СРСР просувати і розвивати свої ідеї в нестабільних конфліктних державах [3]. За таких обставин потрапляли під загрозу поставки нафти до США і їх союзників по НАТО.

Вперше доктрина миру реалізовувалась в Тристоронній декларації (1950 р.), яка являла собою спільну заяву США Британії та Франції, що гарантували *status-quo* на Близькому Сході на тлі арабо-ізраїльської напруженості [9, с. 135]. Продовжувала курс на підтримку миру і стабільності на Близькому Сході адміністрація Дж. Кеннеді, який намагався покращити відносини з арабськими державами [3].

Однак, незважаючи на всі зусилля, стратегія стабільності ССН зазнала невдачі наприкінці 1960-х рр. – на початку 1970-х. В цей час почав руйнуватись механізм ССН, що встановився наприкінці 1940-х рр. Вирішальну роль у деструктивних змінах зіграли процеси деколонізації, хвилі арабського націоналізму, напруженість навколо арабо-ізраїльського конфлікту та політична і економічна протидія з боку СРСР.

Процес деколонізації у 1950-х – 1960-х рр. розділив Близький Схід на різні держави з різними народами, ресурсами, різним минулим і різним баченням майбутнього. В результаті на карті світу утворився регіон з досить складними внутрішньодержавними, міждержавними та міжнародними відносинами. Отже, втілювати в життя регіональну стратегію, яка базувалась на заохоченні партнерів, а також підтримці миру та стабільності на практиці виявилось надскладним завданням. Заохочення нових союзників наштовхнулось на політику нейтралізму в руслі руху неприєднання, що було характерним для молодих держав Азії та Африки після Бандунгської конференції 1954 р. [23]. Просування миру та стабільності в регіоні зіштовхнулося з політичним суперництвом між

новоствореними державами, а також між Іраном та Саудівською Аравією. Крім того, арабо-ізраїльське протистояння вибухнуло черговою війною 1967 р.

З середині 1960-х рр., спостерігалось послаблення політичного впливу США на Близькому Сході, куди поширювались антиамериканські настрої з інших регіонів Третього світу. Уряд США не мав можливості у повній мірі підтримувати самовизначення народів в Африці і Південно-Східній Азії, оскільки це суперечило колоніальній політиці держав Західної Європи, союзників проти СРСР. У світі поширювався рух проти війни у В'єтнамі, а рух за громадянські права у самих США, за яким уважно стежили молоді держави ставив під сумнів американську риторику рівності та самовизначення [23].

Наприкінці 1950-х рр. і на початку 1960-х американськими нафтовими компаніями було знижено ціни на нафту, що, зрештою, мало вкрай негативні зворотні наслідки для американської зовнішньополітичної стратегії на Близькому Сході. Одна з головних причин зниження ціни полягала у змінах світової економічної кон'юнктури. У 1950-х рр., услід за ростом світових потреб у нафті ще швидше зростало її виробництво. Пропозиція почала перевищувати попит, в результаті чого компанії змушені були пропонувати все більші знижки з ціни, по якій вони продавали близькосхідну нафту. Проблема знижок загострилась після того, як у 1959 р. адміністрація Д. Айзенгауера ввела імпорتنі квоти на нафту з метою збереження внутрішніх цін. В результаті надлишкової нафті потрібно було виборювати місце на світовому ринку, що звузився. Найважливіша причина зниження цін була пов'язана з виходом на світові ринки СРСР, який за виробництвом нафти наприкінці 1950-х рр. вийшов на 2-е місце у світі. В цей час СРСР шукав будь-яких покупців і демпінгував, щоб захопити їх. На нараді кабінету міністрів А. Даллес попереджав: «Вільний світ знаходиться перед обличчям досить небезпечної можливості СРСР внести хаос в усталені ринки» [4, с. 540]. Для нафтових компаній єдиним способом прийняти виклик СРСР було зниження ціни.

Зазначені події відбувались паралельно з підняттям хвилі арабського націоналізму, що отримав нового імпульсу після Суецької кризи 1956 року. І нафта, по суті, знаходилась в центрі цього потужного суспільно-політичного руху.

Незважаючи на культурну відособленість і політичне суперництво, країни Близького Сходу, які надавали компаніям у концесію свої нафтоносні ділянки, мали спільну економічну мету – збільшення свого національного доходу за рахунок продажу нафти [4, с. 549]. Окрім того, саме нафта і питання пов'язані з нею підживлювали рух панарабізму, осередком якого у 1950-ті рр. був Єгипет.

Олії у полум'я арабського націоналізму було додано після того, як в 1959 р. (на 18%) і в 1960 р. (ще на 10%) компанії в односторонньому порядку знизили довідкові ціни на чорне золото [15, с. 88], що неодмінно наносило удар по національним доходам країн-виробників. Останні через своїх представників активізували консультативні зустрічі з метою вироблення спільної нафтової політики, яка повинна була збільшити вплив арабських держав у світі. В результаті у 1960 р., в Багдаді, було створено Організацію країн-експортерів нафти (ОПЕК). 5 країн-засновниць в сукупності склали понад 80% світового експорту.

Протягом 1960-х рр. ОПЕК була мало помітною. Одна з головних причин цього полягала у тому, що компанії збільшували національні доходи країн-виробників за рахунок збільшення видобутку. Іншим фактором, що вплинув на пасивність ОПЕК була перенасиченість світового ринку нафтою. Країни-

експортери були конкурентами й дбали про збереження своїх ринків. Доступ до них залежав від компаній, тому країни-експортери не могли їх відштовхувати від себе. Зі свого боку, нафтові компанії протягом усього десятиліття дотримувались політики уникання прямих переговорів з ОПЕК, натомість мали місце лише переговори з окремими членами. Новостворена організація досягнула досить скромних результатів ще й через те, що у 1960-х рр. внаслідок деколонізаційних процесів виникали протиріччя між країнами Третього світу. В результаті для країн-членів ОПЕК питання нафтового суверенітету відходили на другий план, а досягнення головної мети – збільшення національного доходу від експорту нафти – вважалося можливим тільки завдяки продажу якомога більшої кількості нафти, а не скороченню її виробництва і збільшенню ціни [4, с. 551 – 552].

У 1960-х роках, завдяки збільшенню видобутку й експорту нафти, значно збільшились і доходи країн-виробників. Ця обставина стала ще одним фактором, що посилював політичне суперництво між державами Близького Сходу. Так, у 1960-х рр. загострилось давнє суперництво шийтського Ірану і сунітської Саудівської Аравії. Обидві країни прагнули до лідерства в регіоні і збільшення виробництва нафти було частиною цих амбіцій. Однак нафтові монополії не могли збільшувати виробництво необмежено в обох країнах. Видобуток регулювався ринком, а також наявними запасами. Компанії, концесії яких знаходились в обох країнах, повинні були підтримувати рівновагу між попитом та пропозицією, і якщо видобуток збільшувався в одній країні, то в іншій він повинен зменшитись. Водночас керівництво обох країн вимагало збільшення видобутку і висловлювало невдоволення, що компанії віддають перевагу іншій країні за рахунок збільшення в ній видобутку [13]. Так, шах Ірану під час обіду в Білому Домі, у 1964 р., висловлював занепокоєння, що нафтові компанії віддають перевагу арабським виробникам. Вимагаючи від держдепартаменту натиснути на компанії ІНК, шах зазначав, що ОПЕК стала «інструментом арабського націоналізму» [4, с. 562]. З метою домогтись від США впливу на західні компанії, Іран вдався до тактики гнучкого маневрування між Заходом та Сходом. У 1965 р. шах відвідав СРСР, а у січні 1966-го уклав з ним договір про співробітництво за яким, зокрема, передбачалось будівництво газопроводу та експорт до СРСР іранського газу [18].

Втрата позицій в Ірані або в Саудівській Аравії не відповідала стратегічному курсу США, тому департамент закликав компанії ІНК піти на поступки шаху і «зробити все можливе щоб задовольнити іранські вимоги щодо збільшення видобутку» [15, с. 108]. Таким чином, регіональна стратегія США, спрямована на стабільність, у середині 1960-х рр. ставала дедалі гнучкішою.

Серйозний вплив на ситуацію чинила діяльність незалежних компаній, кількість яких значно збільшилась у 1960-ті рр. завдяки таким глобальним процесам, як розвиток транспорту, зв'язку, вдосконалення і розповсюдження технологій видобутку. Контролювати або співробітничати з цими компаніями було досить важко, оскільки їх було багато, і у них були абсолютно протилежні економічні інтереси. Їх діяльність не була скоординованою на кшталт картелю семи сестер, який шукав рівновагу на ринку нафти. У той час, як крупні корпорації регулювали видобуток в Ірані при його суперництві з Саудівською Аравією незалежні компанії, що вже встигли поповнити склад ІНК прагнули лише одного – збільшення видобутку нафти. Їх мало цікавила ситуація на світовому ринку, оскільки вони не мали концесій в інших країнах, які потрібно було захищати [4, с. 561]. Зі свого боку, країни, що володіли нафтовими ресурсами почали проводити

концесійну політику, яка надавала перевагу участі саме незалежних компаній і нових гравців.

У 1965 р. Лівія, де були відкриті величезні запаси енергоресурсів, стала шостим найбільшим у світі нафтовим експортером. На її частку припадало 10 % світового експорту нафти [10, с. 88]. Лівія знаходилась ближче до Європи, аніж країни Перської затоки. Крім того, її нафта була кращої якості. Все це дозволило компаніям, які займались добутком і експортом лівійської нафти, швидко опанувати західноєвропейський ринок, де існувала досить жорстка конкуренція. Європа стала головним замовником лівійської нафти, куди надходило 80 % лівійського експорту. До кінця 1960-х рр. залежність Західної Європи від лівійської нафти сягнула 30 % [5, с. 248; 17]. Відкриття лівійського родовища відчутно вплинуло на світовий ринок: збільшилась кількість нафти, яка шукала свого покупця, внаслідок чого її ціна протягом 1960-х рр. впала ще на 22 %, а з поправкою на інфляцію на 40% [4, с. 557]. Вигідне положення Лівії обумовлювалось не лише географічними і ресурсними факторами. Більше половини виробництва нафти в країні знаходилось в руках незалежних компаній, багато з яких на відміну від монополій були досить дрібними і не мали власних ринків збуту та інших джерел видобутку. Отже, вони були більш вразливими у протистоянні з урядами країн-виробників. Крім цього, Суецький канал, який відіграє ключову роль у постачанні Європи близькосхідною нафтою було зачинено після Шестиденної війни 1967 р. З країн Перської затоки нафта транспортувалась на супертанкерах повз мис Доброї Надії. Інший шлях – головний трансаравійський нафтопровід Tarline, який мав обмежену пропускну здатність (до 500 тис. барелів/день), при тому, що лише Саудівська Аравія виробляла наприкінці 1960-х рр. близько 3,8 млн. барелів/день [22].

Коли у 1969 р. панарабізм приніс свої результати в Лівії, де внаслідок воєнного перевороту було встановлено республіканський устрій, новий уряд на чолі з М. Каддафі, використовуючи надзвичайно вигідне положення країни, відразу розпочав наступ на міжнародні компанії з вимогами підняти довідкові ціни на нафту. У випадку, якщо вимоги не будуть виконані компанії були попереджені про зупинку видобутку і навіть націоналізацію нафтових потужностей. В якості превентивного заходу компаніям було наказано суттєво скоротити видобуток. Події відбувались з використанням терору і залякування окремих працівників нафтових компаній [4, с. 609].

Тим часом, на початку 1970-х рр., економіка країн Західної Європи і Японії, завдяки дешевій нафті, продовжувала стрімко зростати. До того ж після заяв США щодо зменшення можливостей надання допомоги союзникам з поставками енергоресурсів в разі надзвичайної ситуації, Західна Європа і Японія перейшли до політики накопичення власних резервів [4, с. 596; 21].

У травні 1970 р. нафтопровід Tarline було призупинено внаслідок пошкодження його на території Сирії (де СРСР мав вплив), яка пояснювала неможливість ремонту нафтопроводу близькістю до окупованих Ізраїлем територій [16, с. 345].

Все це призвело до того, що попит нафти в світі почав наздоганяти пропозицію. В цій ситуації перед лицем країн-виробників нафтові компанії суттєво втрачали свій рейтинг ефективних менеджерів, що завжди знаходили споживача в умовах жорсткої конкуренції. Разом з тим, застосування «енергетичної зброї» під час шестиденної арабо-ізраїльської війни 1967 р. показало її неефективність,

зокрема, через те, що світовий ринок був переповнений нафтою. Отже, тепер попередження М. Каддафі скоротити або навіть зупинити видобуток сприймалось як серйозна загроза для компаній і для урядів країн-імпортерів, економіка яких могла сильно постраждати від нестачі енергоресурсів.

У результаті компанії, спочатку дрібні, а потім і крупні, у жовтні 1970 р., змушені були піти на поступки лівійському уряду. Ціни були підвищені на 30 центів, а лівійська доля прибутку з 50 до 55 %. В умовах політичного й економічного суперництва на Близькому Сході, інші країни регіону поспішили не відставати від Лівії і висували ще більш радикальні вимоги щодо збільшення ціни і долі прибутків. В результаті, 14 лютого 1971 р., між арабськими країнами і представниками 22 корпорацій було підписано Тегеранську угоду, яка офіційно затверджувала нові умови – збільшення податків від видобутку та ціни нафти на користь країн-виробників [2, с. 46].

Таким чином, услід за лівійським державним переворотом відбулися зміни цінової нафтової політики. Більше того, услід за політичною була зруйнована економічна основа (принцип 50 на 50) післявоєнного нафтового порядку. Контроль над нафтовими ресурсами вперше почав переходити до країн на чий території вони знаходились, що вплинуло на активізацію міжнародної політики на Близькому Сході.

Низка фактів дозволяє констатувати, що на початку 1970-х рр. стратегія США з підтримки status-quo ССН фактично припинилась. Разом з тим, спираючись на них, можна сформулювати концепцію, згідно з якою на початку 1970-х рр. у Вашингтоні не було вироблено скільки-небудь чіткого довгострокового курсу, який би задовольняв стратегічні інтереси зовнішньої політики США в галузі енергетики.

Після лівійського підвищення ціни існувала небезпека нової хвилі наступу на компанії, як в Лівії, так і в інших країнах. Американський дипломат – фахівець з нафтових питань у посольстві США в Тріполі Дж. Плек надіслав звіт до держдепартаменту в якому він стверджував, що події в Лівії дають вагомі підстави вважати, що країни-виробники «подолають свої протиріччя і, об'єднавшись, почнуть скорочувати видобуток і підвищувати ціни». У висновку він підкреслював, що «контроль над потоком ресурсів є питанням стратегічного значення на протязі усієї історії. Утвердження контролю над життєво важливим джерелом енергії дозволить близькосхідним країнам відновити ставлення до Заходу з позиції сили, яке цей регіон давно втратив». Дж. Плек підкреслював, що не виступає за підтримку status-quo. Головне полягало у тому, щоб зрозуміти, які зміни відбуваються в світі, і бути до них готовими. Найбільшою помилкою було проявити неувагу до цього питання [19]. Звіт був надісланий за підписом посла Р. Палмера, однак він не був помічений належним чином у Вашингтоні і залишився без відповіді.

Після лівійського наступу на компанії, 12 грудня 1970 р., у Каракасі, планувався з'їзд представників країн ОПЕК, на якому передбачалося їх об'єднання для використання сил олігополії. У зв'язку з цим представники крупних компаній у супроводі їх адвоката Дж. Макклоя прибули до Вашингтону на зустріч з держсекретарем В. Роджерсом та радником президента з питань нацбезпеки Г. Кіссінджером. В ході переговорів було визнано ситуацію як вкрай небезпечну, однак ніяких рішень не було прийнято [8, с. 75].

Наприкінці 1960-х рр. нова адміністрація – Р. Ніксона планувала переглянути американську політику імпорту нафти. Передбачався перехід від системи квот до тарифної системи регуляції імпорту, що дозволяло збільшити імпорт нафти з Близького Сходу, а також диверсифікувати поставки в Західній півкулі. З цією метою, в 1969 р., президент Р. Ніксон створює спеціальну Цільову групу, яка повинна вивчити ситуацію на світових ринках та всередині США і підготувати звіт, який би окреслив план дій щодо переходу до нової політики імпорту нафти [20]. В цей час виробництво нафти у США досягало піку, скорочувались надлишки і стало зрозумілим, що в найближчому майбутньому нафтова індустрія не зможе задовільнити зростаючий попит. Отже, потрібно було звертатись на зовнішній ринок енергоресурсів. Однак збільшення залежності від дешевої близькосхідної нафти могло спричинити негативні політичні та економічні наслідки, як то загроза застосування «енергетичної зброї» або негативний вплив на національну нафтову індустрію. Крім того, диверсифікація поставок не враховувала інтересів міжнародних нафтових корпорацій, що діяли на Близькому Сході. Таким чином, потрібне було сильне політичне рішення, яке б спиралось на консультативну експертну оцінку.

Однак у січні 1970 р., на завершальному етапі формування звіту Цільової групи, у складі останньої не було єдиної думки щодо доцільності переходу до нової політики імпорту нафти. Навіть голова групи, Дж. Шульц, не мав чіткої позиції щодо результатів дослідження, яке покладало на урядовців велику відповідальність за значних ризиків. З цього приводу Б. Харлоу, помічник президента по зв'язкам з конгресом, під час бесіди з Г. Кіссінджером зазначав, що «Звіт має дуже серйозні наслідки для безпеки країн НАТО. 80% нафтових світових запасів знаходяться на Близькому Сході, і якщо вони будуть відрізані, вплив на НАТО буде руйнівним» [12].

Отже, стрімкі тенденції у світовій економіці і політиці наприкінці 1960-х рр. вивели з рівноваги ССН. Контроль над цінами і видобутком на Близькому Сході втрачався з боку США та Великої Британії. В цій ситуації США намагались знайти вигоди передусім як країна-виробник нафти. До того ж, поступаючись економічними інтересами на Близькому Сході, США отримували дивіденди в політичному аспекті. Джон Макклой, який супроводжував нафтовиків у 1970 р. під час зустрічі з американськими політичними діячами, за кілька років до цього чітко визначив роль нафтових компаній і США у секретній аналітичній записці: «Компанії є цінними платниками арабських режимів. Якщо вони не передають країнам-виробникам тих прибутків, які повинні передавати, то ці країни мають отримувати кошти напряму у США під виглядом іноземної допомоги» [8, с. 75].

Таким чином, наприкінці 1950-х – у 1960-х рр. у світовій системі нафтозабезпечення мали місце епохальні зміни, що відбулись, як у техніко-економічній, так і в політичній сферах. Взаємодіючи між собою у складному механізмі міжнародних відносин, вони прискорювались такими чинниками, як глобалізація, протистояння «холодної війни» та міжнародна напруженість на Близькому Сході. Ці зміни підірвали основи світової системи нафтозабезпечення, а близькосхідна американська стратегія status-quo, втративши запас гнучкості, зустрілась з реаліями нової епохи, коли з точки зору країн-виробників концесії були вже пережитком минулого – ери колоніалізму і імперіалізму, що неприпустимо в епоху деколонізації і прагнення до національної незалежності.

Список використаних джерел і літератури:

1. Румянцев В. П. Нефтяной фактор в ближневосточной политике США в 1957–1959 гг. / В. П. Румянцев // Вестник Томского государственного университета. – 2009. – № 322. – С. 101–106.
2. Скороходова О. Н. Роль нефтяного фактора в международных отношениях (1973 – 1986 гг.): дис. ... канд ист. наук: 07.00.03 / Скороходова Ольга Николаевна. – М., 2015. – 292 с.
3. Beaver B., Beaver J., Wilsey M. (1999) The Middle East: United States Policy and Relations in the Latter Half of the 20th Century. [Electronic Resource]. – Mode of access: https://web.stanford.edu/class/e297c/war_peace/middleeast/hcentury.html – (last access: 10. 09. 2019). – Title from the Screen.
4. Ергин Д. Добыча. Всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть / Дэниел Ергин; Пер. с англ. – Москва: ДеНово, 1999. – 968 с.
5. Eden, R. J. Energy economics: growth, resources and policies / Richard John Eden ... [et al.] – New York: Cambridge University Press, 1981. – 442 p.
6. Кочешков А. А. Нефть и охлаждение советско-иранских отношений на раннем этапе «холодной войны» 40 – 50 годов. XX в. / А. А. Кочешков // Вестник РУДН. Серия «Всеобщая история». – 2009. – № 3. – С. 63–79.
7. Уразов А. М. Англо-американская политика безопасности на Ближнем Востоке в 1951 – 55 гг. / А. М. Уразов. – М.: МГУ, 2007. 17 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2007/12/WH/Urazov.pdf – (дата звернення: 16. 09. 2019). – Назва з екрану.
8. Лоран Э. Нефтяные магнаты: кто делает мировую политику / Эрик Лоран. – М.: Алгоритм, 2010. – 336 с.
9. Cohen M. Strategy and Politics in the Middle East, 1954-1960: Defending the Northern Tier / Michael Cohen. – London: Routledge, 2004. – 288 p.
10. Markus U. Oil and Gas: The Business and Politics of Energy / Ustina Markus. – Red Globe Press, 2014. – 410 p. [Electronic Resource] – Mode of access: <https://books.google.com.ua/books?id=N5u7BgAAQBAJ&pg=PA88&lpg=PA88&dq#v=onepage&q&f=false> – (last access: 15. 09. 2019). – Title from the Screen.
11. Reid B. H. “The northern tier” and the Baghdad pact / Brian Holden-Reid by John W. Young (ed.) // The foreign policy of Churchill's peacetime administration (1951-1955). – Leicester: Leicester University Press, 1988. – P. 159–179.
12. Memorandum From David R. Young of the National Security Council Staff to the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger), January 14, 1970 // Foreign Relations of the United States, 1969–1976. – Volume XXXVI, 1969–1974. – Doc. 38.
13. Action Memorandum from the assistant secretary of State for economic affairs (Solomon) to the Under Secretary of state for political affairs (Rostow), December 11, 1967 // Foreign Relations of the United States, 1964–1968. – Volume XXII, Iran. – Doc. 252.
14. Letter from the president's consultant (Anderson) to the president, August 9, 1957 // Foreign Relations of the United States, 1955–1957. – Vol. X, Foreign Aid and Economic Defense Policy. – Doc. 275.
15. Multinational oil corporations and U.S. foreign policy: report together with individual views to the Committee on Foreign Relations, United States Senate / by the Subcommittee on Multinational Corporations. – Washington: January 2, 1975, U.S. Govt. Print. Off., 1975. – 172 p. [Electronic Resource] – Mode of access: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=umn.31951t00205914p&view=1up&seq=1> – (last access: 16. 09. 2019). – Title from the Screen.
16. Multinational corporations and United States foreign policy: hearings before the Subcommittee on Multinational Corporations of the Committee on Foreign Relations, United States Senate, Ninety-third Congress, second session, Part 6. – Washington: U.S. Govt. Print. Off., 1974. [ElectronicResource] – Mode of access: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.31210001357688&view=1up&seq=353> – (last access: 16. 09. 2019). – Title from the Screen.
17. The Libyan oil industry: Dependence on foreign companies // CIA Directorate of Intelligence, January 1986. [Electronic Resource]. – Mode of Access: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP97R00694R000500580001-2.pdf> – (last access: 16. 09. 2019). – Title from the Screen.
18. Economic implications of Soviet-Iranian Agreements involving oil and gas // CIA Directorate of Intelligence, 1 June 1967 [Electronic Resource] – Mode of access:

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000381440.pdf – (last access: 15. 09. 2019). – Title from the Screen.

19. Telegram From the Embassy in Libya to the Department of state, December 5, 1970 // Foreign Relations of the United States, 1969–1976. – Vol. XXXVI, 1969 – 1974. – Doc. № 64.

20. Memorandum From President Nixon to Secretary of Labor Shultz, March 25, 1969 // Foreign Relations of the United States, 1969–1976. – Vol. XXXVI, Energy Crisis, 1969–1974. – Doc. 2.

21. Telegram From the Mission to the Organization for Economic Cooperation and Development to the Department of State, May 28, 1970 // Foreign Relations of the United States, 1969–1976. – Volume XXXVI, Energy Crisis, 1969–1974. – Doc. 46.

22. Mearns E. Annual oil production for Saudi Arabia (figure) / Euan Mearns. – The Oil Drum, March 7, 2007 [ElectronicResource] – Mode of access: <http://theoildrum.com/node/2330> – (last access: 15. 09. 2019). – Title from the Screen.

23. Bandung Conference (Asian-African Conference), 1955 // Milestones in the History of U.S. Foreign Relations, 1953–1960: Entrenchment of a Bi-Polar Foreign Policy. [ElectronicResource] – Mode of access: <https://history.state.gov/milestones/1953-1960/bandung-conf> – (last access: 12. 09. 2019). – Title from the Screen.

24. The Eisenhower Doctrine, 1957 // Milestones in the History of U.S. Foreign Relations, 1953 – 1960: Entrenchment of a Bi-Polar Foreign Policy. [Electronic Resource] – Mode of access: <https://history.state.gov/milestones/1953-1960/eisenhower-doctrine> – (last access: 12. 09. 2019). – Title from the Screen.

References:

1. Rumyantsev, V. P. (2009). Neftyanyoy faktor v blizhnevostochnoy politike SSHA - 1957–1959 gg. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*, 322, 101 – 106.

2. Skorokhodova, O. N. (2015). *Rol' neftyanogo faktora v mezhdunarodnykh otnosheniyakh (1973 – 1986 gg.)*. PhD diss. Moscow: MGU imeni. M. Lomonosova.

3. Beaver, B., Beaver, J., Winsley, M. (1999). The Middle East: United States Policy and Relations in the Latter Half of the 20th Century. *War & Peace*. Retrieved from: https://web.stanford.edu/class/e297c/war_peace/middleeast/hcentury.html

4. Yergin, D. (1999). *Dobycha. Vsemirnaya istoriya bor'by za neft', den'gi i vlast'*. Moscow: DeNovo.

5. Eden, R. J. (1981). *Energy economics: growth, resources and policies*. New York: Cambridge University Press.

6. Kocheshkov, A. A. (2009). Neft' i okhlazhdeniye sovetsko-iranskikh otnosheniy na rannem etape «kholodnoy voyny» 40 – 50 godov XX veka. *Vestnik Rossiyskogo universiteta druzhby narodov. Vseobshchaya istoriya*, 3, 63 – 79.

7. Urazov, A. M. (2007). *Anglo-amerikanskaya politika bezopasnosti na Blizhnem Vostoke v 1951 – 55 gg.* Moscow: MGU. Retrieved from https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2007/12/WH/Urazov.pdf

8. Loran, E. (2010). *Neftyanyye magnaty: kto delayet mirovuyu politiku*. Moscow: Algoritm.

9. Cohen, M. (2004). *Strategy and Politics in the Middle East, 1954-1960: Defending the Northern Tier*. London: Routledge.

10. Marcus, U. (2014). *Oil and Gas: The Business and Politics of Energy*. Red Globe Press. Retrieved from: <https://books.google.com.ua/books?id=N5u7BgAAQBAJ&pg=PA88&lpg=PA88&dq#v=onepage&q&f=false>

11. Reid, B. H. (1988). “The northern tier” and the Baghdad pact. *Young, J. W. (Ed)*. Leicester: Leicester University Press.

12. Memorandum from David R. Young of the National Security Council Staff to the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger). (1970, January 14). *Foreign Relations of the United States, 1969–1976*, Volume XXXVI, 1969–1974. Doc. 38.

13. Action Memorandum from the assistant secretary of State for economic affairs (Solomon) to the Under Secretary of state for political affairs (Rostow). (1967, December 11). *Foreign Relations of the United States, 1964–1968*. Volume XXII, Iran. Doc.252.

14. Letter from the president's consultant (Anderson) to the president. (1957, August 9). *Foreign Relations of the United States, 1955–1957*. Vol. X. Foreign Aid and Economic Defense Policy. Doc. 275.

15. *Multinational oil corporations and U.S. foreign policy: report together with individual views to the Committee on Foreign Relations, United States Senate by the Subcommittee on Multinational Corporations.* (1975). Washington: U.S. Govt. Print. Off. Retrieved from: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=umn.31951t00205914p&view=1up&seq=1>

16. *Multinational corporations and United States foreign policy: hearings before the Subcommittee on Multinational Corporations of the Committee on Foreign Relations, United States Senate, Ninety-third Congress, second session.* (1974). Part 6. Washington: U.S. Govt. Print. Off. Retrieved from: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.31210001357688&view=1up&seq=353>

17. The Libyan oil industry: Dependence on foreign companies. (1986). *CIA. Directorate of Intelligence.* Retrieved from: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP97R00694R000500580001-2.pdf>

18. Economic implications of Soviet-Iranian Agreements involving oil and gas. (1967). *CIA. Directorate of Intelligence.* Retrieved from: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000381440.pdf

19. Telegram from the Embassy in Libya to the Department of state. (1970, December 5). *Foreign Relations of the United States, 1969–1976.* Vol. XXXVI, 1969 – 1974. Doc. 64.

20. Memorandum from President Nixon to Secretary of Labor Shultz. (1969, March 25). *Foreign Relations of the United States, 1969–1976.* Vol. XXXVI, 1969–1974. Doc. 2.

21. Telegram from the Mission to the Organization for Economic Cooperation and Development to the Department of state. (1970, May 28). *Foreign Relations of the United States, 1969–1976.* Volume XXXVI, 1969–1974. Doc. 46.

22. Mearns, E. (2007, March 7). Annual oil production for Saudi Arabia. *The Oil Drum.* Retrieved from: <http://theoildrum.com/node/2330>

23. Bandung Conference (Asian-African Conference), 1955. (n. d.) *Milestones in the History of U.S. Foreign Relations, 1953–1960: Entrenchment of a Bi-Polar Foreign Policy.* Retrieved from: <https://history.state.gov/milestones/1953-1960/bandung-conf>

24. The Eisenhower Doctrine, 1957. (n. d.) *Milestones in the History of U.S. Foreign Relations, 1953 – 1960: Entrenchment of a Bi-Polar Foreign Policy.* Retrieved from: <https://history.state.gov/milestones/1953-1960/eisenhower-doctrine>

Надійшла до редколегії 20.08.2018.

Vadym Danylets, PostGraduate Student, State Organization “The Institute of the World History”, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

US MIDDLE EAST POLICY IN THE CONTEXT OF THE GLOBAL OIL SUPPLY SYSTEM IN THE LATE 1950s – 1960s.

Abstract. *The article attempts to analyze the American strategy for maintaining the status quo in the global energy supply system, as well as to reveal the main causes of the destruction of this system.*

On this stage, there is a sharp increase in the interdependence of politics and energetics as well as their merger. Therefore, one of the main messages of the article is the thesis that oil and related issues were at the center of the US Middle East foreign policy. It was determined that the main components of the US strategy were maintaining access to oil resources in the Middle East and strengthening their positions in the region, which was stipulated by the factor of intersystem confrontation. The doctrinal foundations of the American oil strategy in the region were determined. The evolution of political processes in the Middle East, which led to the destruction of the foundations of the global energy supply system, was examined.

It is shown how dynamic changes in international politics and the world economy influenced the transformation of American politics in the Middle East with elements of balancing between the countries of the region, for which oil and energetics in general have become the main factor in foreign policy. It was the study of political and economic processes in their dynamics allowed the author to highlight critical moments in international politics and economics.

Important place in the article is devoted to the activities of American oil companies, their economic relations with the governments of the Middle East countries, which became the subject of political confrontation between these countries and the U.S.

Based on the given facts, it was established that the US policy to maintain the status quo in the Middle East had been actually stopped in the early 1970s. Instead it was not formed the clear long term course of foreign policy, which could provide the interests of the USA and its allies in the field of economics and energetics.

Key words: USA, Middle East, foreign policy strategy, energetics, oil.

УДК 327.56(73)+327.8

<http://doi.org/10.17721/2521-1706.2018.06.72-82>

Анатолій Худолій,
доктор політичних наук, професор,
Національний університет “Острозька академія”,
м. Острог, Україна

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ В АТР

Анотація. В статті розглянуто американо-китайські та американо-індійські відносини в XXI столітті.

У полі зору дослідника – політичні, військові та економічні аспекти співробітництва та відносини між Вашингтоном і Пекіном, Вашингтоном і Нью Делі упродовж останніх років XXI століття.

Проаналізовано основні тенденції розвитку американо-китайських відносин в контексті двостороннього співробітництва за каденції Б. Обами та Д. Трампа. Висвітлено економічну та безпекову діяльність Китаю, спрямовану на зміцнення лідерських позицій Пекіна як ключового актора в регіоні. Виокремлені пріоритети Вашингтона у двосторонніх відносинах з урахуванням власних прагматичних цілей та національних інтересів. Описані чинники, що обмежують стратегічне партнерство двох країн.

Розглянуто конкретні політичні та економічні кроки адміністрації Д. Трампа, здійснені США задля зміцнення регіональної безпеки. За підтримки Вашингтону посилюється роль Індії, Австралії та Японії як впливових регіональних акторів. Описано активну участь Індії у регіональному протистоянні США та Китаю. Починаючи з 2017 року, Індія стала активніше експортувати товари та послуги до США. Посилюючи фінансову та військову присутність, Вашингтон намагається не лише зберегти, але й зміцнити власні позиції в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, стримуючи розвиток Китаю.

Ключові слова: США, Китай, Індія, Японія, регіональна політика, Азійсько-Тихоокеанський регіон, Індо-Тихоокеанський регіон.

АТР (Азійсько-Тихоокеанський регіон) – регіон швидкого економічного розвитку. Він став двигуном сучасної економіки, потужної торгівлі та інвестицій. Швидкими темпами розвиваються економіки Китаю, Індії та інших країн. ВВП Китаю склав 6,6%, а Індії – 7,4% в 2018 році, а в 2019, відповідно – 6,4% та 7,8% [30]. Цілком закономірно, що цей регіон привертає увагу США та РФ.

Чотири азійські економіки потрапили в десятку провідних торгових партнерів Сполучених Штатів в 2017 році. Серед них: Китай (№1), Японія (№ 4), Південна Корея (№ 6), Індія (№ 9). За оцінками фахівців, Китай демонструє найшвидший розвиток економіки за оцінками 2017 року, в той час як Індія, як прогнозують, випередить Китай в 2019 році [15].